

Branimir Banović

*Centar za istraživanje migracija
i narodnosti, Zagreb*

Primljeno: 01. 04. 1987.

**EMIGRACIJSKA POLITIKA AUSTRO-UGARSKE
I ISELJAVANJE IZ HRVATSKE U RAZDOBLJU 1867—1914.****SAŽETAK**

Prezentiranim radom želi se ukazati na načine djelovanja i posljedice austro-ugarske emigracione politike na tlu Hrvatske.¹

Spomenuta politika, za sve vrijeme postojanja Monarhije, nikada nije bila službena, tj. javno objelodanjena a u suštini se svodila na poticanje iseljavanja iz određenih (posebno južnoslavenskih) dijelova Monarhije. Drugim riječima, Austro-ugarska je u praksi prokušanim metodama (od indirektnih ekonomskih, preko kulturnih do otvorenih političkih pritisaka), uz denacionalizaciju (germanizacija, mađarizacija) u istom cilju poticala i iseljavanje iz eminentno slavenskih prostora Monarhije.

Situacija na planu austro-ugarske emigracijske politike u odnosu na Hrvatsku, ali i druge slavenske zemlje unutar Monarhije, pokazuje znakove postupne izmjene tek nekoliko godina pred početak velikog svjetskog sukoba. U to je vrijeme, naime, iseljavanje iz Hrvatske dostiglo epidemijsku kulminaciju, stoga su monarhističke vlasti, da bi zaštitile vlastite vojne interese, bile prisiljene da zakonski zaustave odljev vitalno najsposobnijeg dijela slavenske, odnosno hrvatske muške populacije.

Tretirajući austro-ugarsku emigracijsku politiku valja ukazati na nekoliko relevantnih činjenica.

Prvo. od formiranja Monarhije godine 1867, točnije od zaključivanja »na-godbe«, do gotovo potkraj stoljeća Austro-Ugarska nije imala službene iseljeničke politike.

Drugo, vezano uz navedenu konstataciju, država u većem dijelu spome-nutog razdoblja nije imala ni jedinstvene emigracijske zakonske regulative, nije imala institucionalnih okvira, a niti službene emigracijske statistike.

Treće, navedena situacija nije plod slučajnog spleta okolnosti, već rezultat smišljene politike prema slavenskom puku unutar granica Monarhije. Naime, u Austro-Ugarskoj je, prema podacima iz godine 1910, na 676.615 km² živjelo 51.390.223 stanovnika, od čega je na njemački dio populacije otpadala tek jedna šestina, a na Mađare oko jedna petina ukupnog stanovništva (8 : 74, 835). Takav omjer ili bolje rečeno nesrazmjer između slavenskoga te romanskog (rumunjskog) i neslavenskog (Nijemaca, Mađara) stanovništva, djelujući na državnu međunacionalnu politiku, odrazio se i na politiku iseljavanja. Drugim riječima, iako na zakonu zasnovane, institucionalizirane i statističkim praćenjem utemeljene službene (javne) emigracijske politike nije bilo, to ne znači

---

¹ Prostornu podlogu rada čini teritorij SR Hrvatske.

da Austro-Ugarska (posebno zaduženi resori vlasti, kao npr. Carevinsko vijeće, i dr.) nije imala politiku odnosa prema pojavi i procesu iseljavanja iz slavenskih i rumunjskih dijelova Monarhije. Naprotiv, Austro-Ugarska je u spomenutom razdoblju (od 1867. do početka stoljeća), a i poslije, kada je bila prisiljena djelomično zakonski utemeljiti i javno proklamirati emigracijsku politiku, imala prema Slavenima zapravo uvijek istu, najčešće prikrivenu (neslužbenu), selektivnu i vrlo djelotvornu politiku iseljavanja. Trebalo je, naime, broj Slavena, prije svega iz političkih razloga (jačanje nacionalne svijesti, integracijski procesi na nacionalnoj osnovi, nacionalne političke institucije, panslavizam i drugi procesi koji su vodili formiranju nacionalnih država i otcepljenju od Austro-Ugarske) dovesti u podnošljivo brojčano ravnotežje s njemačkom i mađarskom populacijom Monarhije, i to prokušanom metodom indirektnoga ekonomskog pritiska, pritiscima na kulturnom planu i permanentnom akcijom denacionalizacije (mađarizacija, germanizacija). Mlada i agresivna mađarska buržoazija pošla je, kao što znamo, na tom planu i dalje od Beča, služeći se u odnosu na Hrvatsku ne samo ekonomskim, kulturnim, političkim i drugim pritiscima nego i otvorenom represijom. Takva politika imala je zapravo dvostruki cilj. Prvo, da svim sredstvima, posebno ekonomskim kao najpogodnijim i najdjelotvornijim, decimira — na određenim područjima broj Slavena. Drugo, da ekonomski oslabi Slavene, a istodobno ojača Nijemce i Mađare. Ovisno o ekonomskom, političkom i strateškom značaju i vrijednosti pojedinih teritorijalnih cjelina (jedinica) ili njihovih dijelova, takva se politika u odnosu na slavenske zemlje, različitim sredstvima, na razne načine i različitim intenzitetom, podjednako provodila i u austrijskom dijelu kao i na političkom i jurisdikcijskom području ugarskog dijela Monarhije.

U funkciji takve politike, kao njen najefikasniji sastavni dio, našlo se i iseljavanje kojeg je Austro-Ugarska, u odnosu na Slavene za sve vrijeme svog postojanja poticala, jer je izravno vodilo željenom cilju — depopulaciji za Mađare i Nijemce ekonomski, politički i strateški interesantnih slavenskih prostora, odnosno padu broja Slavena unutar granica Monarhije.

Koristeći postojeće (zatečene) teške ekonomske prilike i uvjete života Austro-Ugarska, ne samo da nije ništa učinila da se oni na »slavenskom jugu« Monarhije poprave nego ih je svjesno podržavala (konzervirala), a gdje je to bilo moguće i produbljivala, kako bi na interesnom području, putem općeg siromaštva i bezizlaznoga gospodarskog položaja masa, iseljavanjem stvorila planiranu depopulaciju i utrla putove useljavanju Nijemaca i Mađara.

Takva je politika do punog izražaja došla upravo na tlu Hrvatske, dakle, na prostoru sukoba interesnih sfera Austrije i Ugarske. Naime, i Austrija i Ugarska nastojale su, međusobno sučeljene, svaka na svom dijelu hrvatskog teritorija, politički i strateški ojačati i po mogućnosti proširiti svoje interesne i utjecajne sfere. Drugim riječima, Ugarska na svome interesnom (političko-teritorijalnom, jurisdikcijskom dijelu, kao i Austrija na svom dijelu Hrvatske, podjednako su zainteresirane da proces denacionalizacije, odnosno mađarizacije i germanizacije trajno zadrže, dok su za veliki odljev, vitalno i radno najsposobnijeg dijela, slavenske populacije Hrvatske izvan granica Monarhije, iz razumljivih razloga, samo prividno nezainteresirane. *De facto*, tamo gdje su politički, ekonomski ili strateški interesi nalagali bržu depopulaciju pojedinih dijelova Hrvatske,² i Ugarska i Austrija podjednako, mahom metodama

² U političkome, upravnom i administrativno-teritorijalnom pogledu Hrvatsku u to vrijeme čine Banska Hrvatska sa Slovenijom i Hrvatskim Primorjem od Sušaka do Senja (političko-interesna sfera Ugarske). Sav ostali povijesni i etnički prostor Hrvatske *de facto* je, bez obzira na formu vlasti, podijeljen između Beča i Pešte.

indirektnoga (ponegdje čak i direktnoga političkog) ekonomskog pritiska, potiču iseljavanje u prekomorske zemlje (što dalje od granica Monarhije, što je posebno primjetno u pojedinim dijelovima Slavonije, Baranja, Međimurja, određenim područjima Istre kao i Dalmacije (favorizirano useljavanje neslavenskoga i ekonomsko jačanje talijanskog elementa nasuprot ekonomskom slabljenju i iseljavanju Hrvata, Srba i Slovenaca). Takvi politički ciljevi upravo su diktirali konzerviranje ili čak pogoršanje zatečenoga teškog ekonomskog stanja u Hrvatskoj. Naime, djelujući protivno, tj. u smislu ekonomske sanacije Austro-Ugarska bi, otklanjajući ekonomske uzroke, zacijelo smanjila i usporila proces iseljavanja što joj, dakako, iz navedenih razloga (osim u ratnim uvjetima) nije odgovaralo. Zbog toga Monarhija za cijelo vrijeme svog postojanja nije ni pokušala da bar donekle olakša tešku gospodarsku situaciju u Hrvatskoj. Naprotiv, iscrpljivanje hrvatske privrede zadržano je kao konstanta unutarnje austro-ugarske politike. U kontekstu navedenoga sasvim razumljivo je zašto vlast, uz ostalo, gotovo ništa nije učinila da ublaži ili bar uspori kontinuirani proces parcelacije (smanjivanja) već ionako sitnih ekonomski nerentabilnih seljačkih posjeda i progresivni rast prezaduženosti upravo te kategorije vlasnika (potencijalno iseljeničtvo) najteže pogođenih agrarnom fiskalnom politikom. Dodajući navedenom, namjerno usporavan proces industrijalizacije i prodiranja kapitala na selo, produktivnost i stopu zapošljavanja, koji su među najnižim u Evropi, neriješeno nacionalno i državno-teritorijalno pitanje u pogledu ujedinjenja hrvatskih zemalja, itd., očito je da je Austro-Ugarska, političkim pritiscima i ekonomskim iscrpljivanjem, uz ostalo, željela pospješiti i iseljavanje, pri čemu ne treba zaboraviti da su te mjere primjenjivane na prostore s tradicionalno najvišom stopom emigracije u državi.

Spomenuta se politika posebno negativno odrazila na pasivne krške krajeve Dalmacije i Like, dakle, na najsiromašnije i gospodarski najnerazvijenije dijelove Hrvatske, potičući i jačajući već ionako izrazit i kontinuiran proces iseljavanja u SAD i ostale prekomorske zemlje.

Kakva je bila ekonomska situacija (podloga iseljavanja) u Dalmaciji, koja se zajedno s Istrom, dijelom Hrvatskog Primorja i otocima kao zasebna političko-teritorijalna jedinica nalazila pod direktnom upravom Beča, i kakav je bio odnos Austrije kao kontinentalno orijentirane zemlje naspram tog dijela Hrvatske, možda ponajbolje ilustrira slijedeći opis: »Kad je Dalmacija došla drugi put pod Austriju, 1814. g., došla je istodobno pod Austriju i Istra i Trst i Gorica i Venecijanska i Lombardska provincija. Dalmacija je izgledala kao neki privjesak tom posjedu, jer su Bosna i Hercegovina bile u turskoj vlasti. Zbog svega toga nije Austrija pokazivala gotovo nikakve pažnje prema Dalmaciji, ni u trgovačkom, ni u gospodarskom pogledu. U gospodarskom pogledu ona nije za nju značila ništa, i zbog toga, što je bila siromašna zemlja iz koje se nije dalo gotovo ništa izvesti, u trgovačkom, što je ona bila sasvim po strani od velikih kontinentalnih trgovačkih putova. Trst i Venecija bile su sada luke, preko kojih je prolazila cijela trgovina Austrije sa svijetom oko Sredozemnog mora i preko oceana. Austrija je pustila Dalmaciju, neka životari, kako znade. I tako je išlo decenijama.« (13: 430)

Zaista, privredno (posebno trgovinom) i prometno gotovo odsječena od prirodnog zaleđa i matice zemlje, s Trstom kao gospodarskim središtem cijele obale i s ekstenzivnim vinogradarstvom, maslinarstvom, ribarstvom te stočarstvom, kao glavnim izvorima prehrane i prihoda, uz nepovoljne pedološke uvjete (siromašna krška tla), pomanjkanje vode kao nužnog preduvjeta poljoprivredne proizvodnje, krajnje sitnim i ekonomski nerentabilnim posjedima (krški reljef), Dalmacija je u Austro-Ugarskoj, odnosno pod austrijskom upravom, doista jedva životarila. S druge strane, zbog opće ekonomske nerazvije-

nosti, posebno zbog pomanjkanja kapitala te prometne i trgovačke nepovezanosti s prirodnim zaledem (glavna okosnica prometa bila je pruga Beč — Trst), već se 80-tih godina prošlog stoljeća počela osjećati kriza u dalmatinskom brodarstvu. Naime, udarac koji su brodovi na parni pogon zadali jedrenjacima bio je za siromašnu i gospodarski krajnje nerazvijenu Dalmaciju ravan katastrofi, od koje se ona (izuzev donekle Dubrovnika) gotovo do kraja vladavine Austro-Ugarske više nije oporavila. Ta se činjenica prije svega odnosi na dugu plovidbu, ali i prijelaz na parobrodarsku obalnu plovidbu (kabotažu) nije bio ni lak ni jednostavan jer je, uz ostalo, »(...) dalmatinska velika i mala kabotaža morala izdržati konkurenciju subvencioniranih društava tršćanskog Lloyda i Ugarsko-hrvatskog parobrodarskog društva na Rijeci, koja su društva imala u svojim rukama ne samo prekomorsku trgovinu monarhije, nego su svojim sve većim, ljepšim i udobnijim parobrodima obalne plovidbe, potiskivali skromnu domaću!

»Pored toga Trst je već od polovine 19. stoljeća postao i trgovačko i gospodarsko središte cijele Istre i Dalmacije. Povezan dobrim parobrodarskim linijama, Trst je vukao k sebi gotovo sve, što je Dalmacija mogla izvesti, i slao u nju gotovo sve ono, što je ona trebala. Njegovi parobrodi duge plovidbe donosili su tršćanskim veletrgovcima robu, koju su onda oni dalje slali. Isto tako bilo je i s trgovinom koja je išla srednjom Europom. Dalmacija nije bila spojena željezničkim putem s ostalom monarhijom. Željeznički je austrijski put svršavao u Trstu, odakle se onda roba prevozila u Dalmaciju parobrodima. Na taj je način Dalmacija gubila inicijativu u tom pogledu, a Trst prisvajao sebi gotovo monopol austrijske plovidbe.« (13: 434)

Uz to, jedan od najvećih udarača privredi Dalmacije, koji se najnepo- desnije odrazio na životni standard i iseljavanje bila je tzv. »vinska klauzula« (aneks trgovačkog ugovora Monarhije s Italijom) kojom je, zbog uvoza jeftinog talijanskog vina, uništena konkurentna sposobnost dalmatinskih vina na internom tržištu Austro-Ugarske. Ekonomske nevolje Dalmacije time, nažalost, nisu iscrpljene jer je njeno vinogradarstvo (bazna grana privrede) pot- kraj stoljeća pogodila i filoksera od koje se ona oporavila tek znatno poslije završetka prvoga svjetskog rata. Daljnji udarac poljoprivredi kao vitalnom segmentu čitave dalmatinske privrede bio je i nestanak konjunktura buhača te pad proizvodnje maslinova ulja zbog pretjerane sječe maslinjaka, koji su za vrijeme konjunktura vina sredinom prošlog stoljeća sve više ustupali mjesto vinovoj lozi. Padom konjunktura vina, ponovni brzi prijelaz na maslinarstvo bio je, iz razumljivih razloga, naprosto nemoguć. Dodavši navedenom kasni i iznimno spor proces industrijalizacije, što se ponajbolje vidi iz činjenice da je Dalmacija tek početkom dvadesetog stoljeća prišla industrijskom konzer- viranju ribe, industrijskoj preradi cementa (nekoliko tvornica u okolici Splita) i korištenju električne energije (tri manje hidroelektrane), više je nego očito da se višak seoskoga (agrarnog) stanovništva pod takvim okolnostima nije imao gdje zaposliti pa je bio prisiljen da pitanje svog opstanka riješi bilo putem unutarnjih migracija, bilo iseljavanjem u prekomorske zemlje. Me- đutim, uvjeti zapošljavanja u agrarno i industrijski razvijenim krajevima Monarhije nisu bili ni izdaleka takvi da bi mogli apsorbirati masu slavenske (pretežno Hrvatske) agrarne sirotinje. Osim toga i austro-ugarska diskrimina- torska i restriktivna politika na tom planu bila je velika prepreka takvim naporima. Zbog toga se najveći dio agrarne sirotinje iz Dalmacije uputio »truhom za kruhom« u prekomorske zemlje, bez prethodne namjere da se u njima trajno naseli. Pod pritiskom okolnosti dogodilo se, nažalost, obratno. Naime, veći dio te »rane emigracije« prerastao je s vremenom u kategoriju trajnog iseljništva, najvećma svjesnog razloga i uzroka svog eksodusa. U

kontekstu navedenog, nije na odmet saznati što sami iseljenici iz Dalmacije navode kao razloge vlastitog iseljavanja. Primjerice, prema izjavama danim godine 1863. Britanskoj kraljevskoj komisiji, formiranoj na Novom Zelandu zbog navale velikog broja doseljenih Dalmatinaca na smolonosne revire kauri-gume i s tim u vezi otpora kopača pripadnika drugih naroda, pedesetorica ispitanika kao uzroke iseljavanja, uz ostalo, navode: nemogućnost zapošljavanja u domovini, male i nerentabilne posjede, veliku i trajnu prezaduženost nerodne godine, bolesti vinove loze, nekurentnost dalmatinskih vina na internom tržištu Monarhije, nestanak konjunktura buhača, uništeno maslinarstvo, nekurentnost jedrenjaka, propadanje ribarstva, izbjegavanje višegodišnje vojne obaveze, široko propagiranje iseljavanja u prekomorske zemlje od agenata raznih parobrodarskih kompanija, itd. (3) Najveći dio spomenutih ispitanika u svojim izjavama za takvo stanje i vlastito iseljavanje direktno ili indirektno okrivljuje korumpiranu i nezajažljivu austrijsku upravu (činovništvo) ili pak, što je najčešći slučaj, austrijsku državu odnosno vlast općenito (3). Interesantno je napomenuti da se mržnja našeg iseljeničtva prema Austro-Ugarskoj podjednako osjeća u svim prekomorskim zemljama imigracije.

Da se i u ovom (kao i u brojnim drugim) slučaju zaista radi o našim iseljenicima iz Dalmacije, možemo utvrditi i bez emigracijske odnosno imigracijske statistike, koje se sustavno vode u Austro-Ugarskoj kao i većini prekomorskih zemalja tek od početka dvadesetog stoljeća. Naime, spomenute izjave dane Britanskoj kraljevskoj komisiji godine 1863. to nedvosmisleno potvrđuju (3). U tim izjavama, kao što se vidi iz pismenog izvještaja komisije, niti jedan od ispitanika nije se deklarirao kao Austrijanac. Najveći dio je naveo da su Dalmatinci, slijedi (prema broju) grupa koja je za sebe tvrdila da su Hrvati i konačno najmanji dio izjavio je da su Hrvati iz Dalmacije (3). Na temelju spomenutih izjava Kraljevska komisija u pismenom izvještaju upućenom godine 1898. Foreign officeu u Londonu, između ostalog, konstatira da: »(...) doseljenike iz Austro-Ugarske monarhije čine ljudi pretežno rimokatoličke vjere iz Dalmacije, Istre i unutrašnjosti Hrvatske. Isti ne govore njemačkim već slavenskim jezikom (...)« (6).

Uzevši u obzir sve navedene okolnosti nimalo ne začuđuje konstatacija, prema kojoj je jadranska obala s otocima od osnutka pa do sloma Austro-Ugarske, bila relativno (prema broju stanovnika) prostor s najsnažnijim iseljavanjem u svoj Monarhiji.

Iseljavanje iz priobalnih prostora i otoka počelo je znatno prije nego iz ostalih krajeva Hrvatske: »Tako su već četrdeset godina prošlog stoljeća mnogi otočani i primorci iselili u Kaliforniju, a kod popisa stanovništva 1850. ustanovljeno je, da je gotovo 17.000 žitelja odsutno. Iz razlike između naravnog i stvarnog priraštaja može se ustanoviti, da se kroz četiri desetljeća (1869—1910) iselilo oko 75.000 ljudi. Iseljavanje je doseglo vrhunac u godinama uoči prvog svjetskog rata, pa se samo u prvom desetljeću 20. stoljeća iselilo 32.000 ljudi.« (20: 627) Najjače je iseljavanje bilo s otoka Brača i Hvara. Na Braču se radi iseljavanja broj stanovnika za vrijeme Austro-Ugarske smanjio za oko 29%, a na Hvaru za 20% (20). Mnogo se ljudi iselilo u prekomorske zemlje i s Korčule te iz Dubrovačkoga, Makarskog, Kninskog i Sinjskog kotara. Prema podacima navedenog izvora u to je vrijeme iz Dalmacije iselilo oko 92.000 ljudi, što s razloga pomanjkanja emigracijske statistike možemo smatrati aproksimativnim minimumom. Istovremeno, s područja Istre, iselilo ih se oko 40.000, što također, s obzirom na okolnosti vezane uz statističko praćenje emigracije, možemo označiti kao aproksimativni minimum iseljavanja s tog prostora (19: 134). Približno isti broj iseljenika navode i ostali relevantni izvori (7; 9; 10). Dakle, prema podacima citiranih izvora, ukupna emigracija s

obalnoga i otočnog prostora Hrvatske za vrijeme Austro-Ugarske iznosila je približno 132.000 ljudi. Uz repatrijaciju od približno 30.000 ljudi, što se može razabrati iz navedenih izvora, obalni je i otočni prostor Hrvatske iseljavanjem izgubio najmanje 100.000 ljudi (aproksimativni minimum netto migracije). Godine 1910. spomenuti je prostor imao okruglo 646.000 stanovnika, što znači da mu se iseljavanjem broj smanjio za približno 15,5% ili za cjelokupni petnaestogodišnji prirodni priraštaj (1895—1910). (20: 626) Drugim riječima, zbog zatečenoga teškog ekonomskog stanja, svjesno podupiranog od Austro-Ugarske, iseljavanje je u funkciji emigracijske politike Monarhije na obalnom i otočnom prostoru Hrvatske poprimilo katastrofalne razmjere jer je, pod konac razdoblja, svaki sedmi stanovnik spomenutih krajeva napustio zemlju, odnosno emigrirao u prekomorske države.

Proces iseljavanja (glavna funkcionalna poluga emigracijske politike Austro-Ugarske) iz Hrvatske (Banska Hrvatska sa Slavonijom i dijelom Hrvatskog Primorja) u usporedbi s obalnim prostorom tek je neznatno povoljniji. Naime, uz veću apsolutnu veličinu emigracije (ukupan broj iseljenika), relativni obujam emigracije (postotak iseljenika u odnosu na ukupnu populaciju) ipak je nešto manji. Iz navedenih odnosa bilo bi, međutim, pogrešno zaključiti da se austro-ugarska emigracijska politika na tlu kontinentalnog dijela Hrvatske, metodama i ciljem, razlikovala od one koju je Monarhija primjenjivala na obalnom prostoru. Zapravo se radilo o istoj politici (isti cilj uz primjenu prokušane metode ekonomskog pritiska, mjestimično kombiniranog s političkim) samo što je ekonomska situacija (u nekim razdobljima donekle i politička) u kontinentalnom dijelu Hrvatske bila relativno nešto bolja od one u Istri, Hrvatskom Primorju i Dalmaciji (austrijska uprava). Uz ostalo, kontinentalni je dio Hrvatske imao općenito nešto povoljniju političku i ekonomsku situaciju, zbog znatno većega poljoprivrednog prostora, relativno razvijenije poljoprivrede, relativno bržeg (premda krajnje nedostatnog) procesa industrijalizacije, relativno veće mogućnosti zapošljavanja viška seoskog (agrarna sirotinja) stanovništva, djelomično ostvarene samouprave na kulturnome, prosvjetnom, pravosudnom i upravnom planu, itd. Osim nekih drugih, bijahu i to razlozi koji su donekle djelovali na austro-ugarsku emigracijsku politiku, neznatno usporivši inače snažan proces iseljavanja. Ta je politika i u kontinentalnoj Hrvatskoj imala cilj da, poticanjem iseljavanja otvori prostor mađarskome i njemačkom useljavanju, kako bi se bar donekle popravio veliki nerazmjer između Slavena (u našem slučaju Hrvata) i Neslavena (Nijemaca i Mađara). Na taj bi se način učvrstila vlast Monarhije u tom politički nestabilnom dijelu državnog teritorija. Zbog toga, od same uspostave Austro-Ugarske počinje proces preseljavanja Nijemaca iz austrijskoga i ugarskog dijela Monarhije u pojedine dijelove Hrvatske. Tom je naseljavanju (kolonizaciji) Nijemaca, uz ostalo, pogodovala i parcelacija velikih posjeda nakon ukidanja kmetstva. Nijemci su se, uz svesrdnu pomoć vlasti, »(. . .) najviše naseljavali u Srijemskoj i Virovitičkoj županiji, te su godine 1900. dosegli vrhunac brojeći 136.000 nacionalnih pripadnika« (17 : 32—33).³

Mađari su se naseljavali najviše u Virovitičkoj županiji, a nešto manje u Srijemskoj, mahom kao državni činovnici uposleni na željeznici, doseggavši godine 1910. impozantan broj od 106.000 doseljenika (17: 43).⁴

Slično je bilo u Međimurju, gdje je mađarizacija i depopulacija putem iseljavanja znatno umanjila hrvatsku populaciju (20: 623). Međimurje se, naime, od godine 1720. sve više tretira kao dio Ugarske, da bi joj 1861. potpuno pripalo.

³ O tome usp. još (7).

⁴ O tome usp. još (7).

»Dok je Hrvatska pružala mogućnosti nove egzistencije brojnim stranim elementima, dotle su morale stotine hiljada njezinih sinova tražiti kruha u inozemstvu. Ta činjenica upućuje na nepovoljni politički položaj Banske Hrvatske. No, jedva se našao glas, koji bi upozorio na štetne posljedice ovog masovnog iseljavanja. Nalazila se utjeha u onim milijunima dolara, koji su pritjecali u stari kraj kao otkupnina za gubitak hrvatske krvi« (20).

Masovno iseljavanje iz kontinentalnog dijela Hrvatske (Bosanska Hrvatska, Slavonija) mahom u SAD, ali i druge prekomorske zemlje započelo je oko godine 1880. da bi, zahvaljujući prije svega ekonomskim prilikama i poznatoj austro-ugarskoj emigracijskoj politici poprimilo upravo epidemijski opseg u prvim godinama 20. stoljeća (do početka svjetskog rata).

Iseljavanje je doseglo apsolutni maksimum godine 1907, kada se iz kontinentalnog dijela Hrvatske (pripadajući dio Hrvatskog Primorja uključen) iselilo 57.295 osoba (5: 8).

Prema tabelarnom prilogu relativno (postotak iseljenika u odnosu na broj stanovnika) najviše se ljudi iselilo iz krških krajeva Modruško-Riječke i Ličko-Krbavske županije, te iz Žumberka i Pokuplja (Zagrebačka županija). Ti su krajevi i prema službenoj statistici i prema procjenama navedenih eminentnih stručnjaka (autora) dali oko 1/3 ukupnog broja iseljenika. Apsolutno (ukupan broj emigranata s određenog prostora) vodeće mjesto u iseljavanju

Tablica 1: Iseljavanje iz Hrvatske i Slavonije u prekomorske zemlje prema županijskoj administrativno-teritorijalnoj podjeli (1901—1910)

Godina	Lika Krbava	Modruš Rijeka	Zagreb	Varaž- din	Bjelo- var Kri- ževci	Požega	Virovi- tica	Srijem*	Hrvat- ska i Slavo- nija
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1901.	160	2.727	2.853	84	764	102	21	79	6.795
1902.	104	3.976	4.065	115	1.052	324	31	90	9.747
1903.	407	4.042	5.181	219	1.333	574	143	181	12.080
1904.	225	1.444	1.262	26	234	112	153	79	3.535
1905.	2.028	5.629	8.385	752	2.677	1.033	807	398	21.709
1906.	2.256	4.193	7.170	1.056	2.835	1.558	1.661	392	21.121
1907.	2.440	3.047	5.737	1.684	3.390	1.551	2.569	677	21.095
1908.	266	977	331	105	295	185	290	219	2.618
1909.	1.359	2.582	3.122	508	1.210	661	1.013	331	10.786
1910.	1.455	2.862	3.477	535	1.429	1.191	1.736	543	13.163
1901— 1910.	10.698	31.418	41.572	5.083	15.224	7.291	8.174	2.989	122.649

Izvor: Statistički godišnjak Kraljevine Hrvatske i Slavonije 1905., Zagreb, 1913, tom I, str. 242—246. i Statistički godišnjak Kraljevine Hrvatske i Slavonije 1906—1910. Zagreb, 1917, tom II, str. 407 i 198—203.

* Županija Srijem uključuje kotare: Vukovar, Županja i Vinkovci.

pripadalo je Zagrebačkoj županiji (prostorom i brojem stanovnika daleko najvećoj u Hrvatskoj) koja u ukupnoj emigraciji Hrvatske također sudjeluje

sa 1/3.⁵ Neki kotari krške zone (Brinje, Gospić, Otočac, Senj, Udbina, Crikvenica) iseljavanjem su izgubili sav prirodni priraštaj od 30 godina, pa su primjerice 1931. imali manje stanovnika nego 1900. (2: 623) Proces iseljavanja poprimio je toliki zamah, da su 1900—1910. od 70 upravnih kotara njih 62 imali stvarni priraštaj manji od prirodnoga (2).

Ukupnim, približno točnim, brojem iseljenika za navedeno razdoblje ne raspolažemo, jer se emigracijska statistika, zahvaljujući austro-ugarskoj iseljeničkoj politici, na tlu Hrvatske pod pritiskom okolnosti (epidemija iseljavanja) sustavno počela voditi tek potkraj stoljeća. Međutim, ta je statistika, uz druge nedostatke, bila nepotpuna te vremenski i prostorno (teritorijalno) neujednačena. Kako se mahom temeljila na službenim prijavama iseljavanja, to su i iskazane veličine emigracije daleko ispod stvarnog broja iseljenika, stoga su daleko pouzdaniji (iako ne i točni) podaci o iseljavanju evidentirani u raznim brogarskim kompanijama.

Prema procjenama većine autora, iz kontinentalnog se dijela Hrvatske u razdoblju 1880—1914. iselilo između 300.000—500.000 ljudi. Prema tome, broj iseljenika predočen službenom statistikom očito je nerealan, pa ga orijentacijski možemo smatrati aproksimativnim minimumom iseljavanja. Međutim, ni ukupni broj iseljenika prikazan službenom statistikom (122.649), premda smo ga označili aproksimativnim minimumom, nije malen jer prema broju stanovnika godine 1910. čini nešto preko 5% ukupne populacije kontinentalnog dijela Hrvatske.⁶ Prema tome, relativan broj iseljenika iz kontinentalnog dijela Hrvatske osjetno je manji od onoga u priobalnom, ali je iseljavanje u apsolutnom iznosu znatno veće u Banskoj Hrvatskoj i Slavoniji (ugarska interesna sfera) od onoga u Istri, Hrvatskom Primorju i Dalmaciji (austrijska uprava). Navedene razlike nisu rezultat drukčije primjene austro-ugarske emigracijske politike, jer je ona bitno ista na oba prostora, već su rezultat nejednake ekonomske situacije, u kojoj je ona u priobalnom i otočnom dijelu Hrvatske bila znatno teža, što je neminovno moralo rezultirati i relativno brojnijim iseljavanjem.

Usporedo sa stanjem opće razvijenosti, stanjem političkih odnosa i različitim jurisdikcijama, te s tim u vezi političko-teritorijalnim podjelama razvijala se u odnosu na Hrvatsku austro-ugarska emigracijska politika. S druge strane, uz već navedene razloge, i zbog nepostojanja emigracijske statistike (još jedna od posljedica austro-ugarske iseljeničke politike), iseljenička služba kao i adekvatno zakonodavstvo u toj oblasti, teritorijalno gledajući, ili uopće ne postoji ili ako i postoji, karakterizira ga niz slabosti. Takva situacija očito nije mogla biti slučajna, već je plod smišljene politike, to više jer je Austro-Ugarska, uza sve nedostatke, ipak bila pravna država. Ispravna je, stoga, ne samo kada je riječ o Hrvatskoj, nego i u odnosu na ostale dijelove jugoslavenskih zemalja pod Austro-Ugarskom, konstatacija da: »(...) suglasno strukturi Monarhije, hrvatska emigracija nije smatrana nacionalnim problemom, već jednim dijelom zajedničkog austro-ugarskog socijalnog problema, zbog čega Zemaljska vlada u Zagrebu nije imala vlastite emigracione politike, već je u tom pogledu bila podređena emigracionoj politici Monarhije« (5: 7).

Austro-Ugarska, dakle, nije iseljavanje za sve vrijeme postojanja, nikada u cijelosti zakonski regulirala jer bi, uz navedene razloge, i zbog oprečnih interesa Hrvatske i Ugarske na tom planu, sfera utjecaja Ugarske bila znatno ugrožena.

⁵ Usp. tabelarni prilog.

⁶ Usporedi tabelarni prilog i Statistički godišnjak Kraljevine Hrvatske i Slavonije 1906—1910.

Tretirajući navedenu problematiku valja uočiti da situacija u pogledu statističkog praćenja procesa iseljavanja, razvoja iseljeničke službe i adekvatnog zakonodavstva u toj oblasti, nije u svim jugoslavenskim zemljama jednaka. Tako npr., komparacije radi, navodimo da iz Srbije prije Balkanskih ratova i nije bilo iseljavanja, a ono malo iseljenika do završetka prvoga svjetskog rata, najčešće ne emigrira u prekomorske zemlje. Iznimku u tom pogledu čine pojedini dijelovi južne Srbije (posebno okolina Pirota), gdje je val iseljavanja u SAD pred Balkanske ratove bio toliko snažan, da je srpska vlada bila prisiljena uvesti vrlo velike takse za dobivanje pasoša (14; 18). Međutim, unatoč spomenute situacije, zbog prethodno navedenih razloga, Srbija u to vrijeme nema iseljeničke službe, adekvatne statistike i zakonodavstva.

Crna Gora u tom razdoblju, premda ima relativno jak proces prekomorskog iseljavanja, zbog opće nerazvijenosti i primitivnog aparata državne uprave, također nema službu za iseljavanje i statističko praćenje tih procesa.

U jugoslavenskim zemljama pod austrijskom upravom (Sloveniji, Bosni i Hercegovini, Dalmaciji, Istri) koje su u to vrijeme (posebno Dalmacija) relativno najснаžniji jugoslavenski emigracijski prostori unutar Austro-Ugarske,⁷ iseljeničkog zakonodavstva nije bilo, jer su svi nacrti takvih anketa, u skladu s iseljeničkom politikom Monarhije, zapeli u Carevinskom vijeću (Beč), što je imalo za posljedicu da su ti prostori ostali bez ikakve na zakonu osnovane iseljeničke službe (6: 8).

U tadašnjoj Hrvatskoj (Banska Hrvatska, Slavonija i Hrvatsko Primorje od Sušaka do Senja), Međimurju i Vojvodini, dakle, na našem prostoru u ugarskom interesnom ili jurisdikcijskom dijelu Monarhije, situacija je, u navedenom pogledu, tek neznatno bolja od one pod austrijskom upravom. Tako je, primjerice, Vojvodina imala iseljeničku službu, ali ne zasebno izdvojenu, već su ta pitanja rješavana u smislu ugarskog Zakona o iseljavanju iz 1909 (5: 8).

Međimurje je u tom pogledu tretirano kao ugarski teritorij, te je razumljivo da nije imalo posebne iseljeničke službe, niti je za taj prostor vođena posebna emigracijska statistika (5).

Relativno najpovoljnija situacija bila je u Hrvatskoj, gdje se, analogno ugarskoj državnoj iseljeničkoj službi, razvila posebna iseljenička služba sa sjedištem u Zagrebu. Bila je to do završetka prvoga svjetskog rata jedina institucija takve vrste na ukupnome jugoslavenskom prostoru.

Organizaciju posebne iseljeničke službe, što je očito suprotno interesima austro-ugarske emigracijske politike, izazvalo je veliko iseljavanje koje je počelo 80-ih godina prošlog stoljeća, doseživši kulminaciju godine 1907, kada se iz Hrvatske iselilo 59.295 osoba. Zbog toga je vlada u Zagrebu, banskom naredbom broj 8391, od 28. veljače 1909. prišla formiranju posebne iseljeničke službe.⁸

Međutim, zbog akutnosti problema nastalog velikim odljevom vitalno i radno najaktivnijeg dijela stanovništva mahom u prekomorske zemlje, statističko praćenje emigracije u Hrvatskoj, propisano banskom naredbom broj 6058 od 12. XII 1898, počinje teći već od 1899 (sustavno od 1901) (5: 8).

Situacija na planu statističkog praćenja transkontinentalnih (prekomorskih) migracija, u odnosu na prethodno razdoblje, općenito je nešto povoljnija

⁷ Izuzetak čini Bosna i Hercegovina gdje je, osim nešto povremenog politički-konfesionalno motiviranog iseljavanja u turski dio Male Azije, nije bilo značajnije prekomorske emigracije.

⁸ O iseljeničkoj službi i iseljeničkom zakonodavstvu tog vremena, usp. (4), (16) i (1; 40—43).

između dva svjetska rata, posebno od osnutka Iseljeničkog komesarijata (Zagreb, 1921), koji je, kao državna institucija zadužena za problematiku vanjskih migracija, taj proces, uz ostale poslove, i statistički pratio, a prikupljene podatke (pokazatelje) obrađivao i objavljivao u vlastitim edicijama.

Tretirajući austro-ugarsku emigracijsku politiku, uz navedene negativne efekte koje je izazvala na tlu Hrvatske i drugih slavenskih zemalja Monarhije, svakako valja spomenuti i odnos te politike prema zaštiti interesa i prava vlastitih državljana-migranata slavenskog podrijetla u prekomorskim zemljama. Pored brojnih primjera koji ilustriraju taj odnos spomenut ćemo samo one koji se odnose na Novi Zeland, gdje se godine 1905, zbog zaštite interesa britanskih radnika, jedan veći broj naših doseljenika uposlenih na ekstrakciji smole kauri-drвета našao bez posla. Bio je to povod da J. Biankini, ugledni hrvatski zastupnik u Carevinskom vijeću Monarhije, iste godine uloži oštru interpelaciju, tražeći, dakako uzaludno, diplomatsku akciju Austro-Ugarske u smislu zaštite interesa i prava naših doseljenika u toj zemlji (7: 78).

Prvu je interpelaciju zbog sličnih razloga Biankini uputio Carevinskom vijeću još ožujka 1900 (11). Samo godinu dana kasnije, tražeći da Austro-Ugarska diplomatskim putem zaštiti položaj Dalmatinaca na novozelandskim poljima smole kauri-drвета, interpelaciju je podnio poslanik iz Dalmacije — Vuković (12). Međutim, sve je bilo uzaludno jer Austro-Ugarska ni na Novom Zelandu, kao ni drugdje u svijetu, kada se radilo o slavenskoj emigraciji, nije odstupala od načela svoje iseljeničke politike. Drugim riječima, zaštita njenih podanika slavenskog podrijetla u prekomorskim zemljama bila je više izuzetak nego pravilo.

Iz Hrvatske (Banska Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Istra) u razdoblju vladavine Austro-Ugarske iselilo se najmanje pola milijuna ljudi, odnosno približno 1/8 ukupnog stanovništva tih krajeva (7: 64; 9). Činjenica da je krajem vladavine Austro-Ugarske iseljavanje s teritorija Hrvatske počelo opadati nimalo ne umanjuje eksodus, jer razlozi opadanja iseljavanja nisu ležali u izmijenjenim (boljim) gospodarskim, socijalnim, političkim i drugim uvjetima zemlje emigracije (izuzev, dakako, potrebu Monarhije da vitalni dio slavenske populacije, zbog predstojećeg ratnog sukoba zadrži unutar granica), već u restriktivnoj i selektivnoj imigracijskoj politici vodećih zemalja useljenja.

Uzevši, međutim, u obzir i teške gospodarske okolnosti (prilike), emigracijsku politiku koja je uspjela svakog osmog stanovnika Hrvatske na neki način prisiliti na iseljavanje svakako moramo smatrati vrlo efikasnom, a s obzirom na postignute političke ciljeve i prilično djelotvornom.

LITERATURA

1. Čizmić, I. »O iseljavanju iz Hrvatske u razdoblju 1880—1914«, u: *Historijski zbornik 1974—1975*, Zagreb, 1976.
2. Dugački, Z. *Demografske i narodne prilike Hrvatske*, Zagreb, 1942.
3. *Dalmatian Emigrants to New Zealand and Kauri Gum Industry*, London: Public Record Office, FO 7/1335. (Fotokopija u Arhivu Centra za istraživanje migracija i narodnosti, Zagreb).
4. Grado, A. B. »Razvitak naše državne iseljeničke službe«, *Jutarnji list*, Zagreb, 8. 10. 1939.
5. Iseljenička služba Ministarstva socijalne politike SHS. *Izveštaj Narodnoj skupštini za 1925*, Beograd, 1926.

6. *Kauri Gum Industry*, (Report and Evidance of the Royal Commision on.), New Zeland, 1898. (Fotokopija u Arhivu Centra za istraživanje migracija i narodnosti, Zagreb).
7. Lakatoš, J. *Narodna statistika*, Zagreb, 1914.
8. *Leksikon »Minerva«*, Zagreb, 1936.
9. Lorković, M. *Narod i zemlja Hrvata*, Zagreb, 1939.
10. Makale, M. *Zadnji popis pučanstva u Dalmaciji*, Beč, 1912.
11. *Narodni list*, Zagreb, 17. 03. 1900.
12. *Narodni list*, Zagreb, 27. 04. 1901.
13. Novak, G. *Prošlost Dalmacije*, Zagreb, 1944.
14. Petrović, J. *Pečalbari iz okoline Pirota*, Beograd, 1920.
15. *Statistički godišnjak Kraljevine Hrvatske i Slavonije 1906—1910*, Zagreb, 1917.
16. Petrović, J. *Stenografski zapisnici Sabora 1900—1915*, prilog 7.
17. Senoa, M. *Doseljavanje tuđinaca u Srijem*, Zagreb: Jugoslavenska Akademija, 201, 1904.
18. Tanić, Ž. *Seljaci na evropskim raskrscinama* (Analiza ekonomskih migracija), Beograd, 1974.
19. Telišman, T. »Statistički pokazatelji o iseljavanju naših ljudi s posebnim osvrtom na Hrvatsku«, u: Ivan Čizmić et al (ured.), *Iseljništvo naroda i narodnosti Jugoslavije*, Zagreb: Zavod za migracije i narodnosti, 1978.
20. *Zemljopis Hrvatske*, tom II, 1942.

THE EMIGRATION POLICY OF AUSTRIA — HUNGARY AND EMIGRATION FROM CROATIA IN THE 1867—1914 PERIOD

SUMMARY

The purpose of this work is to indicate the modes of operation and the consequences of the Austro-Hungarian emigration policy in the territory of Croatia.¹

Throughout the existence of the Monarchy, this policy was never official or publicized, but in its essence it amounted to encouraging emigration from individual (especially South-Slavic) parts of the Monarchy. In other words, using all the means available, which had been tested in practice for decades (ranging from indirect economic, via cultural, to open political pressures), coupled with denationalization (i. e. Germanization, Magyarization), Austria — Hungary, encouraged emigration from certain areas of the Monarchy, notably the Slavic ones.

As concerns the emigration policy of Austria — Hungary vis-à-vis Croatia as well as the other Slavic countries within the Monarchy, there was some indication of its gradual change only several years before the beginning of the great world war. That is when emigration from Croatia reached its climax. Consequently, in order to protect its own military interests, the Monarchy administration had to apply legal regulations to stop the outflow of the most active, most capable part of the Slavic — Croatian male population.